

По-третє, пропонується проводити сертифікацію лісів Українських Карпат за єдиною методикою FSC, яка використовується у сусідніх країнах карпатського єврорегіону, що економічно доцільно з огляду на реальну можливість збільшувати обсяги постачання якісної української деревини на європейський ринок сертифікованих лісових продуктів, де єдиним визнаним логотипом на цей час є «FSC».

По-четверте, оскільки країни карпатського регіону зобов'язалися протягом дворічного строку затвердити перелік видів тварин і рослин, на які поширюється заборона полювання і торгівлі, знищення та вилучення з природного середовища, пропонується зобов'язати Державне агентство лісових ресурсів розробити аналогічний перелік та окремою постановою КМУ заборонити торгівлю, вилучення та знищення тварин і рослин, що перебувають під охороною.

Завданням подальших досліджень в окресленому напрямі є визначення індикаторів ефективності імплементації Карпатської конвенції у чинне законодавство та розробки шляхів її подальшої реалізації.

Список використаних джерел:

1. Борейко В. Е. История охраны природы Украины. X век – 1980 г. / Борейко В. Е. . – К. : Киевск. екол.-культ. центр, 2001. – 544 с.
2. Генсірук С. А. Ліси України / Генсірук С. А.– Л. : Наук. т-во імені Т. Г. Шевченка, 2002. – 469 с.
3. Мельник П. В. Проблеми правової охорони лісів Карпатського регіону України / Мельник П. В. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – 158 с.
4. Полякова Л. В. Внесок Держкомлісгоспу у виконання Карпатської конвенції / Л. В. Полякова // Лісівництво і агролісомеліорація. – 2008. – Вип. 114. – С. 3–6.
5. Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону : Закон України від 10 лютого 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 13. – Ст. 99.
6. Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат : Закон України від 7 квітня 2004 р. № 1672-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 32. – Ст. 383.
7. Сухорольський П. М. Міжнародно-правова охорона та регулювання сталого розвитку гірських регіонів (Альпійська та Карпатська конвенції): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 – міжнародне право/ П. М. Сухорольський. – Л., 2010. – 240 с.

КУРАКІН О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри теорії держави і права
(Дніпропетровський державний
університету внутрішніх справ)

УДК 340.15 (477) : 343.22

КАТЕГОРІЯ ПРАВОВІДНОСИН В СИСТЕМІ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Здійснено спробу проаналізувати розмаїття думок щодо кількості та якості видів правовідносин, визначити їх місце в системі нормативного регулювання.

Автор діходить висновку, що правовідносини є одним із центральних інститутів нормативного регулювання суспільних відносин. Усі їх види підпорядковано загальній меті функціонування відповідного механізму.

Ключові слова: *нормативне регулювання, правовідносини, критерії класифікації, предмет правового регулювання, повноваження.*

Сделана попытка проанализировать разнообразие мнений относительно количества и качества видов правоотношений, определить их место в системе нормативного регулирования.

Автор приходит к выводу, что правоотношения являются одним из центральных институтов нормативного регулирования общественных отношений. Все их виды подчинены общей цели функционирования соответствующего механизма.

Ключевые слова: *нормативное регулирование, правоотношения, критерии классификации, предмет правового регулирования, полномочия.*

The author makes an attempt to analyze the diversity of opinion about the number and quality of relationships, to determine their place in the regulatory framework.

Comes to the conclusion that the relationship is one of the central institutions of regulatory public relations. Their views are subject to the overall objective function of an appropriate mechanism.

Key words: *regulation, relationship, classification criteria, the subject of legal regulation, authority.*

Вступ. Переважна більшість елементів правового регулювання мають той чи інший ступінь нормативності, оскільки багато з них походять від права, правових норм, їх складових. Нормативністю володіють також і неправові явища, однак найхарактерніша ця ознака все ж таки для права. Тому можна стверджувати, що право є нормативною основою всього механізму правового регулювання, його центральною ланкою.

Норми права, у свою чергу, є джерелом правовідносин, які слугують формою реалізації юридичних норм. Правомірна поведінка їх учасників становить сутність законності та правопорядку, які є бажаними наслідками нормативної регуляції, що свідчить про ефективність останньої. Неправомірна поведінка або тяжіння до неї можуть бути попереджені за допомогою засобів владного впливу, державного примусу, що здійснюється у межах тих же правовідносин.

Тому формування загального уявлення про правові відносини має велике значення для аналізу питань нормативного регулювання суспільних відносин.

Постановка завдання. Мета статті – спроба проаналізувати розмаїття думок щодо кількості та якості видів правовідносин, визначити їх місце в системі нормативного регулювання, довести, що правовідносини є одним із центральних інститутів нормативного регулювання суспільних відносин.

Результати дослідження. У російській дореволюційній літературі правові відносини розглядалися здебільшого як суб'єктивне право, реалізація якого забезпечується шляхом висування вимог до іншої особи [1]. У працях того часу нерідко вони розглядалися також як побутові відносини, врегульовані нормами об'єктивного права, тобто такі, що за допомогою права трансформують перші у правові [2].

Крім того, у визначенні правових відносин виникає ще один момент – це трактування їх як ставлення не лише до інших осіб, але й до речей у випадках, коли за посередництва певних юридичних фактів людина вступає у відносини з істотами зовнішнього світу, з особами та речами, підкорює їх, бере зобов'язання щодо інших людей і зобов'язує їх по відношенню до себе. Регулювання й захист відносин, що виникають, і є завданням права. Останнє, підкорюючи собі суспільні відносини, визначаючи їх та їхнє значення у сфері права, перетворює первинні суспільні відносини у правові [3].

У пізніші часи розвитку вітчизняної юридичної науки дослідження категорії правових відносин відбувалося у контексті загального її розвитку [4], вивчалися традиційні питання про форму, структуру, зміст, співвідношення з нормами права та багато інших актуальних питань теорії правових відносин [5], розглядаючи право як результат суб'єктивного усвідомлення об'єктивної необхідності, що відображено у правовій нормі. Відповідно, встановлення співвідношення правової норми з правовими відносинами набуває, в свою чергу, неабиякої актуальності [6].

У дослідженнях правових відносин розрізняють два аспекти: по-перше – аналіз

реалізації правової норми сприяє розкриттю природи права, механізму правового регулювання (гносеологічний) та, по-друге, – дослідження правових відносин як об'єктивної реальності, визначення їх цінності в розкритті зв'язку права з іншими явищами та процесами суспільного життя (онтологічний).

З метою формулювання дефініції правових відносин, на нашу думку, доцільно визначити, що саме у цьому явищі є первинним, а що вторинним, похідним – правові норми чи суспільні відносини [7], а також зіставити цю категорію з іншими, які безпосередньо пов'язані з ним – суспільними відносинами, правовими нормами тощо.

Отже, визначальним моментом визнається первинність суспільних відносин перед нормою права. При цьому вони трактуються як категорія ширша за правовідносини [8].

З іншого боку, припускається можливість вторинності суспільних відносин перед нормою права. Зокрема, В. М. Протасов не вважає правовідносини суспільними, врегульованими нормами права. Він бачить їх самостійними суспільними відносинами, суб'єктів яких пов'язують або ставлять у правову залежність юридичним правам та обов'язкам і котре здійснює регулювний вплив на поведінку людей окремо або у взаємозв'язку з іншою суспільною структурою [9].

Прихильники наступної позиції розглядають правовідносини як особливий різновид суспільних відносин, що виникає відповідно до вимог норм права, а його учасники мають певні права та обов'язки, реалізація яких гарантована державним примусом [10].

В окремих працях трапляється переконання, що правовідносини охоплюють увесь масив суспільних відносин, оскільки останні не можуть існувати поза правом, а будь-які вольові відносини людей потребують регламентації в правових відносинах. Відповідні дослідники вважають, що правові відносини є вольовими, люди вступають в них із власної волі [11].

Не зупиняючись детально на перевагах та вадах тієї чи іншої точки зору, зазначимо, що найбільш ґрунтовно співвідношення суспільних та правових відносин, на нашу думку, досліджено О. С. Йоффе, який зокрема, наполягав, що правові відносини є способом перетворення або умовою існування суспільних відносин, що вони є умовою руху та способом конкретизації суспільних відносин, які потребують юридичного оформлення на різних стадіях свого існування [12].

Підтримуючи значною мірою викладені думки, вважаємо за необхідне зазначити, що, правові відносини, попри уособлення названих рис, є все ж таки відносинами суспільними, яким притаманні власні, специфічні риси. Зокрема, вони виникають між конкретними учасниками, встановлюють та юридично закріплюють їх взаємну поведінку й отримують визначену зовнішню юридичну форму. Крім цього, процес трансформації суспільних відносин у правові безпосередньо пов'язаний з їх конкретною нормативною регламентацією та відповідно забезпеченням силою державного примусу.

Вказані ознаки й визначають правовідносини як специфічні суспільні відносини, що виникають між конкретними особами, взаємна поведінка яких закріплена юридично і забезпечується силою державного примусу.

Реалізація правової норми правовідносинами полягає в тому, що суспільні відносини набувають нового статусу, нової якості через опосередкування норми права в суспільні відносини, що є предметом правового регулювання [13]. Відповідно, правові відносини і норма права співвідносяться як філософські категорії форма та зміст, де перша, внаслідок суб'єктивного розуміння вимог правової норми, або неврахування деяких із них, не завжди відповідає іншій. Результатом такого стану є або не виникнення правовідносин, або їх реалізація з порушенням установлених вимог.

Зворотна ситуація може виникнути внаслідок стрімкого розвитку змісту, що потребує адекватної зміни форми. Ця суперечність між формою і змістом проявляється не лише в оновленні законодавства, але й у динаміці самої правової норми та характері правового регулювання.

Характер зв'язку правової норми з правовідносинами, їх взаємна відповідність, найповніше визначаються в реалізації правової норми, яка є лише правилом поведінки, а результатом її впливу стають правові відносини. З цього погляду, правові відносини – це результат дії норми права, різновид суспільних відносин, що за своєю формою є індивідуально-

визначеним зв'язком учасників, а за своїм змістом – їхньою взаємодією через реалізацію прав та обов'язків [14].

Окремої уваги потребує також характер урегульованих відносин. Виходячи з того, що правореалізація – не єдиний спосіб впливу правової норми, вона, крім цього, своїм превентивним спрямуванням спричиняє вплив на мотивацію поведінки або обмежується виключно встановленням окремих положень та принципів, не втілюючись при цьому у правовідносинах безпосередньо, а визначаючи передумови участі в них суб'єктів.

Проте незалежно від видів правових норм існують загальні умови, якими визначається можливість перетворення нормативного припису у конкретні акти поведінки, вони тій чи іншій формі визнаються у сучасній теорії права більшістю науковців. Однак щодо трактування поняття та сутності правових відносин єдності поглядів немає.

Отже, для визначення поняття правовідносин, необхідно звернутися до тих рис, які необхідні і вважаються достатніми для даної категорії, а саме:

- 1) виникнення, зміна та припинення тільки на підставі правових норм;
- 2) досягнення мети правової норми;
- 3) взаємний зв'язок їх учасників;
- 4) двосторонність зв'язку через уповноваження та зобов'язання;
- 5) вольовий характер;
- 6) охорона державою;
- 7) індивідуалізація суб'єктів [15].

Для поповнення наведеного переліку, на нашу думку, слід урахувати уточнення П. М. Рабіновича, який звертає увагу на те, що правовими відносинами можна вважати суспільні відносини, передбачені гіпотезою правової норми, і, крім того, належать до сфери ідеологічних відносин [16].

Із урахуванням зазначених ознак сучасна теоретико-правова думка пропонує декілька визначень поняття правовідносини. Зокрема, О. Ф. Скакун визначає їх як урегульовані нормами права вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між уповноваженим та зобов'язаним суб'єктами – носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності – і забезпечуються державою [17]. Інші автори виходять зі специфічності вольових суспільних відносин, які виникають на основі відповідних норм права, учасники котрих взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками [18].

Виходячи з абстрактного характеру наявних визначень та керуючись потребою їх практичного застосування, теоретики права останнім часом висловлюють пропозиції про необхідність окремого, диференційованого підходу до поняття галузевих правових відносин. Так, В. І. Гойман-Червонюк наголошує, що категорія правових відносин відображає своїм змістом зв'язок норм права і фактичних відносин. Однак такий зв'язок здається одностороннім, а саме – причинно-наслідковим, тобто норма породжує відносини. Передбачається, що існують певні відносини, вплив на які правової норми надає їм характеру правових відносин. [19].

Виходячи з поняття правовідносин, що є усталеним у загальній теорії права їх визначення, на думку автора, більше відповідає публічному, а не приватному праву.

Проте поряд з цим зустрічається і практично протилежний підхід, згідно з яким у певних сферах правового регулювання взагалі бракує хоча б двох суб'єктів, що заперечує взаємну кореспонденцію прав і обов'язків, тому поняття правових відносин для них взагалі не характерно. Тому поняття правових відносин має ширше застосовуватися у науці цивільного, аграрного, трудового, сімейного, адміністративного права.

Шлях до відповіді на це питання, на думку автора, у розгляді видів правовідносин, декілька класифікацій яких пропонує сучасна наукова література.

Їх розрізняють за функціями права, належністю до тієї чи іншої сфери правового регулювання, залежності від ролі, яка їм відводиться у правовому механізмі, від їх змісту і тощо. Крім цього, існують складніші класифікації, де правовідносини поділяють на регулятивні та охоронні, загальні та конкретні, конституційні, адміністративні, трудові тощо і правові відносини активного та пасивного типів.

Якщо наведені вище класифікації ґрунтуються на загальновизнаному розумінні

останніх, то існування загальних та конкретних правових відносин, на нашу думку, створює підстави для перегляду самої концепції співвідношення понять «правовідносини» і «норма права».

Підстави виникнення конкретних правових відносин не викликають сумнівів. Подібні правові відносини виникають, припиняються та змінюються безперервно, деякі з них дуже швидкоплинні, вони очевидні, чітко індивідуалізовані. Прихильники цієї точки зору зараховують до них усі відносини між різноманітними структурами влади, а також відносини, пов'язані з дотриманням членами суспільства законів, правопорядку, певних заборон. Ми погоджуємося, що ці відносини виступають як правові, але водночас в них є специфіка – вони загальнорегулятивні, тому до них не можна застосувати модель правових відносин, яка існує, наприклад, у конституційному праві.

Це дає можливість стверджувати, що тут мають місце саме правові відносини загального характеру, оскільки у них не конкретизовано й не може бути конкретизовано необхідні деталі взаємних зобов'язань учасників, тому що конституційні норми за своєю природою є, в основному, установчо-фіксуєчими.

У загальній теорії права такі правовідносини отримали назву абсолютних, статусних, базових чи первинних або відносних, де всі суб'єкти чітко визначено, та абсолютних, у яких визначено лише одну сторону, а інша – невизначена їх кількість [20]. Крім цього, перші пов'язані з правозастосуванням, другі – з трьома іншими формами реалізації права.

Поділяючи, в основному, ідею подібних класифікацій, хочемо звернути увагу на те, що, зараховуючи всі конкретні правові відносини до категорії правозастосовних, прихильники цього погляду не повністю враховують специфічний характер останніх, що дозволяє виокремлювати їх з-поміж усіх видів конкретних правовідносин.

Ця специфіка полягає в здійсненні правозастосування в середині правозастосовних правовідносин, які вирізняються своїм місцем у правовому регулюванні, предметним змістом, юридичною природою, суб'єктним складом і службовим призначенням у системі правових форм діяльності держави, своєю управлінською природою, що є основою правозастосовних відносин.

Таким чином, правозастосовні правові відносини – це універсальна форма конкретних правовідносин з управління діяльністю чітко визначеного кола осіб [21].

Окрім зазначеної специфіки правозастосовних відносин, необхідно звернути увагу на так звану «подвійність» їх правової природи, ідею існування якої обґрунтовано В. М. Горшеневим. Вона полягає, на його думку, в існуванні ланки, що тісно пов'язує норми матеріального та процесуального права – правозастосовного процесу [22], який здійснюється у межах матеріально- та процедурно-процесуальних відносин, що становлять єдині, комплексні, правозастосовні відносини, характер яких дозволяє поєднати матеріальні та процесуальні відносини у єдину систему зв'язків.

Таким чином, правозастосовні відносини можна визнати особливим різновидом урегульованих правом суспільних відносин, у межах яких, на підставі матеріальних та процесуальних норм, здійснюється субординаційний зв'язок суб'єктів державно-владних повноважень з безпосереднього піднормативного регулювання, розв'язання від імені держави індивідуально-конкретних справ та правових суперечок [23].

Оцінюючи класифікації правових відносин під загальним кутом проблематики правового регулювання, слід зазначити, що високу цінність має їх поділ на регулятивні та охоронні.

Так, С. С. Алексєєв зазначає, що такий розподіл правових відносин відповідає двом напрямкам впливу права на суспільне життя – безпосередньо регулятивному та охоронному [24].

У свою чергу, М. І. Матузов та О. В. Малько до перших зараховують такі, що походять з правомірних дій суб'єктів, а до других – ті, що пов'язані із застосуванням державного примусу під час учинення протиправних дій [25]. Цю точку зору поділяє Л. С. Явич, визнаючи регулятивні правовідносини правоустановчими, виходячи з нормального процесу реалізації в них об'єктивного та суб'єктивного права й належного виконання юридичних обов'язків. Охоронні правові відносини, на його думку, спрямовано на забезпечення юридичної

відповідальності, відновлення порушеного правопорядку [26].

Майже аналогічні, на думку автора, погляди містять праці М. Г. Александрова, в яких дослідник пов'язує наявність охоронних правовідносин із наявністю правопорушень і зазначає, що охоронні правові відносини настільки важливі, що мають ще й форму процесуальних правових відносин [27].

Отже, їх відмінність полягає у можливості примусового впливу на особу для здійснення нею певної поведінки виключно в охоронних правовідносинах.

Подальший поділ охоронних та регулятивних відносин на підвиди визначає решту спільних та відмінних рис, за якими можна виділити активні (вчинення суб'єктом певних дій) та пасивні (утримання суб'єкта від певних дій), односторонні та двосторонні. Але тільки охоронні правовідносини можуть поділятися за напрямом правореалізації (правовідновлюючі, компенсаційні та каральні), за рівнем індивідуалізації суб'єктів. У правоохоронних відносинах завжди чітко встановлено їх учасників, на відміну від регулятивних, які можуть бути такими, де визначено лише носія суб'єктивного права, а всі інші визнаються зобов'язаними. Крім цього, охоронні правовідносини завжди наповнені управлінським змістом.

Особливої уваги щодо проблематики правового регулювання, заслуговує класифікація правовідносин на відносини публічного та приватного права, що є умовою виявлення структурних особливостей галузевих правовідносин.

Вирішення питання про природу публічного та приватного права зумовило формування двох напрямків у юридичній науці. Один із них виходить з різниці цілей та інтересів, що підлягають правоохороні, тоді як інший спирається на принцип неприпустимості зміни публічно-правових норм приватними угодами.

Розподіл права на публічне й приватне у сучасній юриспруденції визнається важливим моментом, зокрема щодо класифікації правових явищ у їх взаємозв'язку з визначенням правового статусу особи, визначення засад реалізації нею прав та обов'язків, що також має неабияке значення для вирішення питань нормативної регуляції суспільних відносин. Тому доцільно визначитися у двох принципово важливих моментах.

По-перше, поняття «публічне» може застосовуватися у юриспруденції також у вузькому значенні й стосуватися лише тієї частини права, котра безпосередньо стосується функціонування державних органів чи посадових осіб, що репрезентують державу.

По-друге, публічне та приватне право – це сфери права, кожна з яких охоплює групу його галузей.

Характерними рисами приватного права – рівність учасників відповідних відносин, їх ініціативність у встановленні правовідносин, вільний розсуд під час обрання правил поведінки, прямо не заборонених законодавством, позовний порядок захисту інтересів його суб'єктів у суді тощо. Значною мірою ці риси визначаються сутністю приватного права, як такої частини об'єктивного права, де через відповідні інститути втілюється у зовнішніх відносинах природне «право свободи» [28].

З урахуванням цього приватне право визначають як сукупність правил і норм щодо визначення статусу й захисту інтересів окремих осіб, які не перебувають у субординаційних відносинах, підпорядкування одне одному, рівноправно й вільно встановлюють собі права та обов'язки у відносинах, що виникають з їх ініціативи.

Щодо визначення публічного права, недостатньо лише зазначити, що воно охоплює лише інтереси чи статус держави в цілому, певним чином виокремлює тих чи інших суб'єктів. Слід ураховувати, що однією з визначальних рис публічного права є імперативний метод регулювання відповідних відносин, складовими частини якого: чітка окресленість поведінки суб'єктів, застосування так званого «позитивного зобов'язання», застосування заборони дій як методу формування поведінки громадян і організацій, використання таких стимулів, як примус і переконання.

З урахуванням зазначеного, публічне право визначають як сукупність правових норм, що становлять особливу функціонально-структурну систему, яка з метою урегулювання й захисту суспільних інтересів за допомогою розпоряджень переважно імперативного характеру регламентує відносини за участю держави, а також між суб'єктами, які є фігурантами держави або перебувають у відносинах влади і підпорядкування [29].

Поділ права на публічне і приватне, у свою чергу, є підґрунтям розмежування на національному рівні права цивільного та адміністративного як двох головних, визначальних галузей регулятивного права.

Проте було б спрощенням обмежитись лише розрізненням у структурі національного права цих двох основних галузей. Вона виглядає складнішою внаслідок необхідності забезпечення на національному рівні юридичної першооснови усіх галузей національного права, що зумовлює існування конституційного права.

Зважаючи на зазначене вище, ядром нормативної регуляції суспільних відносин можна визнати конституційне право, котре виступає як основа усіх інших галузей, інститутів і норм, а також галузі «першого рівня» – цивільне, адміністративне і кримінальне право.

Від цих трьох основних галузей матеріального права вибудовуються генетичні, функціональні і структурні зв'язки до відповідних, похідних галузей: фінансового, податкового, трудового, земельного та іншого права.

Таке розуміння змісту правового регулювання припускає й відповідну систему національного законодавства, у якій Конституція і кодекси згідно із зазначеними галузями права мають слугувати основою всього іншого законотворення.

Відповідно можна поділити і правові відносини на види залежно від галузей права – це ще одна їхня класифікація, існування якої не заперечує ніхто з правників.

Галузь права охоплює суспільні відносини, що вирізняються певною єдністю, хоча вони й не тотожні. Головним критерієм тут є предмет і метод правового регулювання. Усередині галузі розрізняють також відносини, що виникають у сфері окремих правових інститутів.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, слід констатувати, що правовідносини – це один із центральних інститутів нормативного регулювання суспільних відносин. Усі їх види підпорядковано загальній меті функціонування відповідного механізму. Це, в свою чергу, є підставами для подальшого ґрунтовного наукового їх аналізу попри наявність визначеної кількості наукових праць у даній сфері.

Список використаних джерел:

1. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Петражицкий Л. И. – СПб. : Лань, 1907. – С. 51–52.
2. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Коркунов Н. М. – СПб. : Лань, 1914. – С. 27.
3. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Петражицкий Л. И. – СПб. : Лань, 2000. – С. 279.
4. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права / Трубецкой Е. Н. – СПб. : Лань, 1998. – С. 152.
5. Назаров Б. Л. Социалистическое право в системе социальных связей / Назаров Б. Л. – М. : Юрид. лит., 1976 ; Проблемы теории государства и права : учебник ; под ред. С. С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 269 ; Бурлай Е. В. Нормы права и правоотношения в социалистическом обществе / Бурлай Е. В. – К., 1987. – С. 35.
6. Пилипенко П. Д. Проблемы теории трудового права : монографія / Пилипенко П. Д. – Львів, 1999. – С. 112.
7. Селіванов В. Правова природа регулювання суспільних відносин / В. Селіванов, Н. Діденко // Право України. – 2000. – № 10. – С. 20.
8. Пилипенко П. Д. Проблемы теории трудового права : монографія / Пилипенко П. Д. – Львів, 1999. – С. 114.
9. Гражданское право : учебник : в 2-х т. – Т. 1 ; под ред. Е. А. Суханова. – М. : БЕК, 1993. – С. 45 ; Тархов В. А. Гражданское право / Тархов В. А. – Чебоксары, 1997. – С. 97.
10. Протасов В. Н. Правоотношение как система / Протасов В. Н. – М. : Юрид. лит., 1991. – С. 28.
11. Александров Н. Г. Некоторые вопросы учения о правоотношении / Н. Г. Александров // В сб. : Труды научной сессии всесоюзного института юридических наук 1–6 июля 1946 г. – М., 1948. – С. 32 ; Хавронин К. И. Советское право / Хавронин К. И. – М. :

- Юрид. лит., 1981. – С. 32 ; Советское гражданское право. Ч. 1 ; под ред. В. А. Рясенцева. – М. : Юрид. лит., 1986. – С. 69.
12. Голунский С. А. Теория государства и права / Голунский С. А., Строгович М. С. – М., 1940. – С. 273.
13. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / Иоффе О. С. – Л. : Изд. ЛГУ, 1949. – С. 16–17.
14. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Толстой Ю. К. – М., 1959. – С. 31.
15. Явич Л. С. Общая теория права / Явич Л. С. – Л. : Изд. ЛГУ, 1976. – С. 212.
16. Теория государства и права : Курс лекций ; под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – С. 475–477.
17. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : посібник для студентів / Рабінович П. М. – [2-ге вид.]. – К., 1994. – С. 127 ;
18. Скакун О. Ф. Теория государства и права / Скакун О. Ф. : учебник. – Харьков : Консум : Ун-т внутренних дел, 2000. – С. 374–375.
19. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник ; за ред. В. В. Копейчикова. – К., 1997. – С. 190.
20. Гойман-Червонюк В. И. Очерк теории государства и права / Гойман-Червонюк В. И. : в 2 ч. – Ч. 1 : Теория государства. – Ч. II : Теория права. – М., 1996. – С. 224.
21. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования / Алексеев С. С. – М., 1999. – С. 67.
22. Дюрягин И. А. Право и управление / Дюрягин И. А. – М. : Юрид. лит., 1981. – С. 110.
23. Теория юридического процесса ; под ред. В. М. Горшенева. – Харьков, 1985. – С. 93.
24. Галаган И. А. К проблемам теории правоприменительных отношений / И. А. Галаган, А. В. Василенко // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 19.
25. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия : опыт комплексного исследования / Алексеев С. С. – М., 1999. – С. 67.
26. Теория государства и права : курс лекций ; под ред. Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – С. 477.
27. Явич Л. С. Общая теория права / Явич Л. С. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – С. 219.
28. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Александров Н. Г. – М., 1955. – С. 91.
29. Алексеев С. С. Самое святое, что есть у Бога на земле. Иммануил Кант и проблемы права в современную эпоху / Алексеев С. С. – М., 1998. – С. 185.
30. Харитонов С. До питання про значення дихотомії «приватне право – публічне право» / С. Харитонов, О. Харитонova // Вісник академії правових наук України. – 2000. – № 2. – С. 82–88.

Заруба В. М.

Доктор історичних наук, професор
кафедри загально-правових дисциплін
(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

УДК 94 (477.63):929.73

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК СЕЛА НАТАЛІВКИ

На прикладі села Наталівка Солонянського району, із залученням значного документального та статистичного матеріалу, у статті розкрито соціально-правові та демографічні процеси, які відбувалися в селах Південної України впродовж останніх двохсот років.

